

Marcin Fraś

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Kancelarie miast szlacheckich Wielkopolski w okresie nowożytnym

Przedmiotem rozprawy są kancelarie w miastach szlacheckich w Wielkopolsce. Miasta te, podobnie zresztą jak miasta będące własnością Kościoła, należą do grupy miast wyjętych spod bezpośredniej władzy suwerena, tj. króla polskiego. Na ich związek z państwem wpływał obowiązek uiszczania świadczeń (m.in. podatków pośrednich i bezpośrednich, dostarczania rekrutów). Zarządzanie przez szlacheckich właścicieli, bądź dzierżawców, mogło rzutować na dalszą drogę rozwoju, czasem inną niż miało to miejsce w przypadku miast królewskich. Oczywiście realny sposób egzekwowania postanowień pana domenalnego rzutował w dalszej konsekwencji na postać wytworów kancelarii miejskiej, głównie ksiąg miejskich.

Niewyczerpany dotąd problem badawczy kancelarii miast szlacheckich wymusił w pewnym sensie chęć podjęcia niniejszej tematyki i tym samym wypełnienia luki informacyjnej. Praca jest próbą modelowego ujęcia kancelarii miast szlacheckich w Wielkopolsce w okresie nowożytnym.

Niniejszym badaniem objęto sieć miast szlacheckich w Wielkopolsce. Na region ten składały się dwa województwa: poznańskie i kaliskie. Województwo poznańskie składało się z czterech powiatów sądowych (poznański, kościański, wałecki, wschowski), natomiast województwo kaliskie składało się z sześciu powiatów sądowych (kaliski, koniński, pyzdrski, gnieźnieński, kcyński, nakielski). Podział ten przetrwał do 1768 r. Wówczas nastąpiło połączenie dwóch powiatów: gnieźnieńskiego i kcyńskiego, tworząc z nich jeden powiat gnieźnieński oraz województwo (szerzej o tym w rozdziale pierwszym w części poświęconej sieci miast).

Nakreślona powyżej tematyka badawcza obejmuje długi okres niemal czterech stuleci od XV do końca XVIII w. (w niektórych przypadkach trwając do pierwszej połowy XIX w.). Wynika to z upowszechnienia się i długiego trwania na tym terenie systemu kancelaryjnego o którym potocznie mówi się „okres księgi wpisów”. Wzmiankowany w tytule okres nowożytny jest z nim tożsamy. Postawiona cezura końca systemu księgi wpisów ściśle wiąże

się z upadkiem Rzeczypospolitej. Jednakże należy wyjaśnić, iż miasta prywatne funkcjonowały jeszcze do pierwszej połowy XIX w. Dopiero po tym czasie zanikła wartość dowodowa prowadzonych zapisów w księgach miejskich. Ponowne ich „otwarcie” mogło mieć miejsce na użytek działającej Pruskiej Komisji Generalnej dla Prowincji Zachodnio-Pruskiej i Poznańskiej w Bydgoszczy, funkcjonującej w latach 1812-1920. Po ostatecznej utracie wartości dowodowej przez księgi miejskie nastąpiło ich ponowne, drugie z kolei „otwarcie” tym razem dla celów naukowych i znaczenie rzadziej genealogicznych.

Praca składa się z trzech rozdziałów, wstępu i zakończenia. Pierwszy rozdział dotyczy sieci miast w Wielkopolsce (w tym miejscu zebrano informacje o inicjatywach lokacyjnych poszczególnych ośrodków) oraz miejsca kancelarii w ustroju miasta (odpowiedzi na pytania czy sposób władania miastem miał rzeczywisty wpływ na kształt kancelarii, to znaczy czy w przypadku podziału miasta wobec kilku właścicieli miało miejsce organizowanie osobnych urzędów; czy wykupiono wójtostwo dziedziczne; jaka była wielkość i zakres kompetencji rady i ławy, gdzie obradowano; oraz jak często obradowano). W rozdziale drugim opisano: tryb działania kancelarii (odpowiedzi na pytania badawcze o stosowany system kancelaryjny; jak przedstawiał się rytm pracy, jak przebiegał proces aktotwórczy, czy kancelaria obsługiwała wszystkie organy samorządu miejskiego; gdzie zlokalizowana była kancelaria; czy istniało archiwum i gdzie je umieszczono, jakie były ogólne wydatki kancelarii), personel kancelarii jako grupy ludzi (pytania badawcze o to, czy funkcjonował jeden czy kilku pisarzy, czy posiadał pomocników, jeżeli tak, to ilu ich było, jakie było jego wykształcenie; z jakiego stanu pochodził; na jakie wynagrodzenie mógł liczyć, czy awansował, jeżeli tak to jak przebiegała droga tego awansu), miejsce i rola kancelarii w systemie komunikacji (odpowiedzi na pytanie o kontakty kancelarii miejskiej z inną kancelarią miejską grodzką, ziemską, królewską, duchowną). W rozdziale trzecim dokonano charakterystyki zachowanych materiałów (odpowiedzi na pytania, jakie serie ksiąg prowadzono i co się zachowało do dziś; jak wyglądała ich fizyczna postać; czy można mówić o zaczątkach masowości; czy zachowały się dokumenty miejskie, w jakich sprawach je sporządzano, jak wyglądał ich formularz, czy można mówić o jego percepcji w innych ośrodkach, czy organy miejskie posiadały swoją odrębną pieczęć, bądź istniała jedna pieczęć ogólnomiejska)

Integralną częścią pracy są cztery aneksy znajdujące się na końcu. Obejmują one: zawartość ksiąg miejskich w poszczególnych ośrodkach połączony z wykazem ksiąg zaginionych, wykaz pisarzy miejskich, inwentarze staropolskich „archiwów miejskich” oraz spis dokumentów i listów wysyłanych z wielkopolskich miast.

Chancellery of noble towns of Greater Poland in the modern period

The subject of the hearing are offices in noble towns in Greater Poland. These cities, just like the cities owned by the Church, belong to the group of cities excluded from the direct authority of the sovereign, i.e. the Polish king. Their relationship with the state was influenced by the obligation to pay benefits (including direct and indirect taxes, supplying recruits). Management by noble owners or tenants could affect the further development path, sometimes different than in the case of royal cities. Of course, the real way of enforcing the provisions of the domain master had a further impact on the form of the products of the city chancellery, mainly city registers.

The hitherto inexhaustible research problem of the chancellery of noble towns forced, in a sense, the willingness to take up this subject and thus fill the information gap. The work is an attempt at a model approach to the chancellery of noble towns in Greater Poland in the modern period.

This study covered the network of noble towns in Greater Poland. This region comprised two voivodships: Poznań and Kalisz. The Poznań voivodship consisted of four judicial poviats (Poznań, Kościan, Wałecki, Wschowski), while the Kalisz voivodship consisted of six judicial poviats (Kaliski, Koniński, Pызdry, Gnieznenski, Kcyński, Nakielski). This division lasted until 1768. At that time, two counties were merged; Gnieznenski and Kcyński, creating one Gnieznenski powiat and one voivodeship (more about this in chapter one in the part devoted to the network of cities).

The research topic outlined above covers a long period of almost four centuries, from the 15th to the end of the 18th century (in some cases lasting until the first half of the 19th century). This is due to the popularization and long duration of the office system in this area, which is commonly referred to as "the period of the book of entries". The modern period mentioned in the title is identical to it. The caesura set at the end of the entry book system is closely related to the fall of the Polish-Lithuanian Commonwealth. However, it should be clarified that private towns were still functioning until the first half of the 19th century. And only after that time did the evidential value of entries in town books disappear. Their re-opening could take place for the use of the Prussian General Commission for the West-Prussian and Poznań Provinces in Bydgoszcz, operating in the years 1812-1920. After the final loss of probative value by the city books, they were reopened, the second in turn "opening" this time for scientific purposes and the importance of less genealogical records.

The work consists of three chapters, an introduction and an ending. The first chapter concerns the network of cities in Greater Poland (information on the location initiatives of individual centers has been collected here) and the place of the office in the city system (answers to the questions whether the manner of ruling the city had a real impact on the shape of the office, i.e. if the city was divided between several owners separate offices were organized; whether the hereditary commune was bought; what was the size and scope of competence of the council and the jury where it was held; and how often it was debated). The second chapter describes: the chancellery's mode of operation (answers to research questions about the chancellery system used; what was the rhythm of work, how the act-building process proceeded, did the office provide services to all municipal self-government bodies; where the office was located; was there an archive and where was it located, what were the general expenses of the office), the staff of the office as a group of people (research questions about whether there were one or several writers, whether they had helpers, if so, how many were there, what was his education; what state he came from; what salary he could count whether he was promoted, if so, how did the path of this promotion proceed), the place and role of the office in the communication system (answers to the question about contacts of the city office with another city office, earthly, royal, clergy). The third chapter describes the characteristics of the preserved materials (answers to the questions, what series of books were kept and what has survived to this day; what their physical form looked like; can we talk about the beginnings of massiveness; were the city documents preserved, in which cases they were prepared, their form looked like, is it possible to speak of its perception in other centers, whether the city authorities had their own seal, or there was one city seal)

The four appendices at the end are an integral part of the work. They include: the content of city books in individual centers combined with a list of lost books, a list of city writers, inventories of Old Polish "city archives" and a list of documents and letters sent from Greater Poland cities.

Marcin Trębski